

С. А. Радогуз

ВІКТОР КІРПІЧОВ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

У статті відтворено особистісний портрет талановитого педагога та вченого, фундатора вищої технічної школи України – Віктора Львовича Кірпічова.

Ключові слова: В. Кірпічов, спогади, історія науки, Київський політехнічний інститут

20 жовтня 2013 р. виповнюється 100 років як пішов із життя видатний учений, педагог, організатор вищої технічної школи України – Віктор Львович Кірпічов. Його біограф О. Чеканов про смерть науковця писав так: «Науково-технічна громадськість Росії зазнала тяжкої втрати. Із життя пішов її визнаний лідер – учений, чий винятковий таланти поєдналися з високими моральними якостями людини, що віддала всю себе служінню науці» [1, 46].

Смерть Віктора Львовича виявилася досить непередбачуваною. Хоча останнього часу хворів, та все ж був переповнений творчою наснагою. Лише протягом останнього року свого життя він опублікував статтю «Про оптичний метод дослідження деформацій», закінчив підготовку 3-го видання «Основ графічної статистики», надрукував передмову до збірки матеріалів «Охорона життя і здоров'я робітників», написав замітку, присвячену пам'яті свого колеги, професора Санкт-Петербурзького технологічного інституту, П. Кутурницького. За кілька днів до смерті, завершив підготовку статті «Про втому металів, у зв'язку з їх кристалічною будовою». На жаль, у друзі свою роботу вчений побачити так і не встиг. Вона була опублікована у «Віснику товариства технологів» уже після смерті автора [2].

У науковій літературі представлені публікації, присвячені окремим аспектам біографії В. Кірпічова, його науковій, педагогічній чи організаторській діяльності. Однак особистісні та моральні якості науковця до сих пір залишаються поза увагою дослідників, а характеристика Віктора Львовича як людини також не стала поки предметом окремого дослідження. Відтворення ж портрету цього видатного вченого могло б стати не лише ключем до низки біографічних подій, але й з'єднувальною ланкою між його постаттю та середовищем, у якому науковцю довелося працювати. Тому мета цієї статті – відтворити, ґрунтуючись на спогадах його учнів, друзів, колег та близьких знайомих, портрет В. Кірпічова, поглянувши, так би мовити, на згадану постать очима його сучасників. Хоча, звичайно, не можна оминути увагою доробок біографів вченого – О. Радцига та О. Чеканова, яким, утім, не вдалось абстрагуватися від власних рефлексій під час аналізу його діяльності.

Особистість В. Кірпічова була багатогранною та унікальною. Його потяг до науки став помітним ще з ранніх літ. Навчаючись у Полоцькому корпусі, самостійно вивчав наукові праці, іноземні мови, досягнувши значних успіхів. Зі сторінок біографічного нарису О. Радцига, написаного на основі відгуків багатьох знайомих та рідних Віктора Львовича, дізнаємося, що, навчаючись в корпусі, він часто допомагав своїм товаришам розібратися із їхніми завданнями. Так, однокласник його старшого брата Лева – Н. Кайгородов згадував, що «уже тоді він міг читати англійською мовою» [3, VII]. Це прагнення до науки помічалось і надалі: закінчивши навчання в артилерійському училищі, він обрав далеко не найпрестижніше призначення – Кронштадтська фортеця. Основним критерієм вибору стала значна кількість часу для самостійних занять, а віддаленість фортеці від міста надавала досить часу, щоб займатися в дорозі. «Весь вільний час Віктор Львович

присвячував науковим заняттям і читанню», – згадував генерал М. Лисунов, який тоді мешкав разом із майбутнім ученим [3, VII]. Окрім того, з кожним роком зростала широта та глибина його наукових інтересів. Як видно із листів того часу, Віктора Львовича цікавили також питання, які не мали нічого спільного з його спеціальністю [3, X]. Молодий науковець вивчав геологію, астрономію, добре знався на історії й архітектурі середньовіччя, а його знанням із систематики рослин дивувалися навіть спеціалісти-ботаніки. При цьому, навіть після закінчення Михайлівської артилерійської академії (1868 р.), його прагнення до наукового пізнання не вичерпалося. Зважаючи на таку різнобічність захоплень, не дивно, що Віктор Львович залишив військову службу: надто специфічними і вузькопрофільними були програми в артилерійській академії, де він працював. Таким чином, уже з ранніх літ почало виявлятися його прагнення до різнобічності, гармонійності та повноти знань.

Виявлялася гармонія й у інших аспектах діяльності В. Кірпічова. Так, маючи «надзвичайно вразливий та м'який характер» [3, VII], Віктор Львович був чудовим організатором і умів, у буквальному сенсі, «поставити на ноги» дві вищі технічні школи – Харківський практичний технологічний (ХПТ) та Київський політехнічний (КП) інститути. Він брав участь у роботі комісії із будівництва харківського училища для сліпих дітей [4, 9–10], був головою будівельної комісії Санкт-Петербурзького політехнічного інституту [5, 20] тощо. Незважаючи на вкрай регламентовані умови роботи закладів вищої освіти в Російській імперії, зумів втілити в життя низку ідей власного бачення вищої технічної школи та перспектив її розвитку. «Приймаючи надто м'які міри і стримуючи діяльність інспекції» [3, XXI], твердо стояв на позиції обмеження застосування репресій проти студентства, не дивлячись на тиск та «невдоволеність» з боку керівництва.

Така його позиція на посаді директора ХПТ багато в чому допомогла зберегти стабільність у навчальному закладі. Пізніше, вже обіймаючи посаду директора КП, В. Кірпічов у листі до міністра фінансів С. Вітте охарактеризував свої дії так: «Я ставлюся до студентів як до рідних дітей, і загибель кожного з них для мене є однаково тяжкою. Мені залишилося недовго жити, і тим важливіше для мене в останні роки діяти, відповідно до переконань всього мого життя» [5, 19]. Чи не так його батьківське ставлення до молоді стало однією із причин успіху в студентських аудиторіях? Вони завжди були переповнені, хоча вимоги Віктора Львовича до студентства були мінімальними. За свідченнями його учня С. Тимошенка, отримати залік у В. Кірпічова можна було легко, не відвідуючи лекцій. «За формою його лекції були дуже прості – ніякого ораторства. Притягувала студентів ясність викладення і дивовижне вміння вести доказ так, що кожному вони здавалися простими», – відзначав Степан Прокопович у спогадах. [6, 99]. Помітну роль у цьому відіграла глибока ерудиція вченого. Він міг наводити різноманітні приклади із суміжних наук, указуючи всюди на одну й ту ж наукову основу. Віктор Львович вважав: якщо студенти зрозуміють основу, то зможуть без проблем розібратися й у технічних деталях. Будучи талановитим педагогом, він на практиці довів ефективність подібної лекційної системи.

П. Козьмін – один із випускників ХПТ, – характеризує свого вчителя, зауважив: «Уся аудиторія охоплена ентузіазмом до науки. Ми відчуваємо, що перспективи, намальовані нашим професором, відкривають нам величезної складності наукову дисципліну, в якій поставлено багато питань. Проте... у викладенні його ми бачимо, що ясне розуміння цієї дисципліни до снаги

найнепідготовленішому студентові... Віктор Львович був величезного таланту лектор, який умів викликати сміливість у розумі слухача, вказуючи на простоту складних явищ і в той же час викликати розумову увагу, відмічаючи складність простих наукових явищ» [3, ХХІ].

Особливо любов ученого до студентства виявилася протягом петербурзького періоду його життя. Мешкаючи у будинку, що знаходився на території Політехнічного інституту, Віктор Львович часто організовував домашні семінари, проводячи лекції у формі бесід [7, 19]. Згодом, ця практика вилілася у чудову книгу – «Бесіди про механіку», яка витримала шість видань. С. Тимошенко писав: «Якщо я виявився непоганим викладачем, то цим значною мірою зобов'язаний Кірпічову» [6, 99]. Згідно ж спогадів Степана Прокоповича, йому за все життя довелося бачити лише одного викладача (С. Рунге), чії лекції були б настільки ж зрозумілими та майстерно викладеними [6, 258].

Учень та товариш В. Кірпічова по Російському технічному товариству – О. Биков, будучи добре з ним знайомим, відзначав його вміння поважати особисту думку співрозмовника: «Дві основні риси характеризували ставлення покійного до людей, з якими зіштовхувала його доля: істинна, глибока, в самій основі його ества закладена, доброзичливість і дивовижна здатність не давати співрозмовнику відчувати високу авторитетність висловлених суджень». Навіть зі студентами-початківцями... вмів говорити таким тоном і в таких виразах, які для стороннього слухача могли б створити ілюзію бесіди рівного з рівним і абсолютно усували уявлення щодо вказівок відомого професора недосвідченому учневі» [8].

Намагаючись визначити причини успіху товариша, Олександр Миколайович використав такі характеристики, як «чуйний розум» та «чуйна душа». Все це не давало В. Кірпічову стояти на місці, допомагало оцінити все те нове, що з'являлося у науці, відкинути рутину, застарілі судження та упередження. Натомість душа його не дозволила замкнутися лише на чистій науці, зробивши з науковця також визначного громадського діяча.

Чимало зі сказаного вище підтверджує текст, розроблений на зібранні навчального комітету ХПТІ від 28 лютого 1898 р., з нагоди звільнення В. Кірпічова з посади директора ХПТІ і призначення директором Київського політехнічного інституту [4, 102–105], де, поміж іншим, зазначено: «Ви вдихнули в ХТІ те життя, яке вже не погасне в ньому навік. Нам завжди буде приємно згадувати активну особисту участь, яку Ви брали у всьому, що стосувалося Інституту. Кожен зустрівач з Вашого боку ввічливу допомогу в усіх наших справах і починаннях, які могли б служити на користь Інституту. Студенти отримували від Вас обґрунтовані та повні пояснення, неоціненні вказівки глибоко вченого, досвідченого педагога і вмілого адміністратора. Сердечно люблячи юнацтво, Ви охороняли багатьох із них від зайвих турбот і зберігали необхідний для їхніх занять час. Ваші лекції завжди цінилися студентством і служили для нас прекрасним зразком» [4, 89].

Таким чином, прагнення до гармонії, властиве Віктору Львовичу, виявлялося не лише у наукових захопленнях ученого. Воно стало наріжним каменем у характері вченого: м'якість дивним чином поєднувалася з умінням переконувати, згладжувати кути в конфліктних ситуаціях. Дивлячись на відгуки людей, яким довелося спілкуватися із вченим, відразу ж помічаємо одну спільну рису. Кожен, від студента-першокурсника – до відомого професора, відчували себе, спілкуючись із

В. Кірпічовим, як «рівний із рівним». Значною мірою саме це визначило його успішність як в адміністративній діяльності на посту директора двох технічних вишів, учасника різноманітних комісій, так і знаходячись за викладацькою кафедрою в студентській аудиторії.

Вченого не стало 7 (20) жовтня 1913 р. о 23 годині. Щоб вшанувати цю видатну особистість, показати свою повагу та вдячність, зібралися тисячі людей: студенти, викладачі, інженери, науковці, представники промисловості та громадськості. Низка вчених закладів та наукових товариств провели спеціальні засідання, присвячені пам'яті вченого.

Досить повну характеристику В. Кірпічова виклав у своїй промові його колега та наступник на посаді директора ХПТІ, Д. Зернов: «Віктор Львович був однією із тих виняткових особистостей, які іноді посилаються долею, щоб надихати всіх навколо до творчої праці, осяювати їм шляхи їх діяльності, щоби робити для них саме життя більш цінним, більш привабливим. Чудовий учений, блискучий оратор, морально-піднесений громадський та академічний діяч... Віктор Львович заслужено користувався в широких технічних колах винятковою популярністю... Чи то створювалися наукові заклади, чи то проводилися з'їзди діячів із різноманітних галузей техніки, чи то зароджувалися об'єднання інженерів із широкими громадськими завданнями, погляди всіх їх зверталися до Віктора Львовича як до природного, всіма визнаного керівника» [9, XXXVII–XXXVIII].

Таким чином, широка наукова та інженерно-технічна громадськість запам'ятала В. Кірпічова гарним вчителем, і відомим науковцем, і видатним громадським діячем та організатором. Пам'ять про нього досі жива у серцях молодих інженерів – випускників Харківського та Київського «політехів». Вищі, що стали осередком виховання інженерної еліти України, своєю понад столітньою історією та самим своїм існуванням багато в чому зобов'язані саме Віктору Львовичу який, будучи одним із перших ідеологів вищої технічної школи нашої держави, став її фундатором і дбайливим батьком.

1. Чеканов А.А. Виктор Львович Кирпичев, 1845–1913. – М., 1982.
2. Кирпичев В.Л. К вопросу об усталости металлов // Кирпичев В.Л. Собрание сочинений. – Лг., 1917. – Т. 1.
3. Радциг А.А. В. Л. Кирпичев // Кирпичев В.Л. Собрание сочинений...
4. Держархів Харківської обл., ф. Р-1682, оп. 2, спр. 141.
5. Ганицький И.М. Виктор Львович Кирпичев (Жизнеописание) // Иллюстрированный сборник материалов к истории возникновения Киевского Политехнического института. Памяти Виктора Львовича Кирпичева / Ред. И. Ганицький. – К., 1914.
6. Тимошенко С.П. Воспоминания. – К, 1993.
7. Тычинская Е., Юрковская Л. Из истории Политехнического университета // События и размышления. – 2010. – № 5.
8. Отзывчивый ум, отзывчивая душа [Редакційна стаття] // Політехнік. – 2006. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polytechnic.kpi.kharkov.ua/ViewArticle.aspx?id=809>.
9. Речь Д. С. Зернова // Кирпичев В.Л. Собрание сочинений...

Radohuz S.A. Viktor Kirpichov in views of contemporaries. The personal portrait of the exceptional teacher and scholar, founder of the Higher Technical School in Ukraine – V. Kirpichov is reproduced in the article.

Key words: V. Kirpichov, memories, science history, Kyiv polytechnic institute